

BİLGİ KURAMINA GİRİŞ

A. Kadir Çüçen

Prof. Dr., Uludağ Ü. Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

kadir@uludag.edu.tr

Epistemoloji, felsefenin en temel alanlarından birisidir. Bu çalışmada epistemolojinin kavramları ve konuları, felsefe tarihi bağlamında açıklanmaktadır. Epistemoloji bilginin sınırları, kaynağı ve doğası ile ilgilenir. Batı felsefesinin izlediği yolda, filozoflar bu konuları bir araya getirirken bazen bunlardan birini ya da ikisini ele alırken bir diğerini dışında bırakırlar; nadiren biri bunların hepsiyle ilgilendi. Bazı temel sorular şunlardır: (1) Bilgi nedir? (2) Bilgimizin sınırı nedir? (3) Bilgini kaynağı nedir? (4) Gerçek bilgi var mıdır? Felsefe tarihi içerisinde bu sorulara cevap verme çalışmaları, daha özel soruların sorulmasına da kaynaklık etti. Bunlardan biri şöyledir: (5) temellendirilmiş doğru inanç nedir?

Ayrıca, epistemolojinin kavramları, örneğin nesne, özne, doğruluk, gerçeklik, haklılandırma, temelcilik, anti-temelcilik, a priori, a posteriori, analitik bilgi ve sentetik bilgi, açıklandı.

Bilgi kuramı ya da epistemoloji olarak adlandırılan felsefe disiplini genelde insan bilgisinin sınırları, kaynağı, doğruluğu ve doğasıyla ilgidir. Yunanca *epistēmē* (bilgi) ve *logos* (kuram/bilim) sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşan epistemoloji, her ne kadar İlk Çağ felsefecileri tarafından geniş bir biçimde ele alındıysa da felsefenin bir alt disiplini olmasını Modern Çağın felsefecilerine borçludur. Çünkü Descartes modern felsefeyi en açık ve seçik bilginin üzerine kurma çabası içine girmişti. Descartes'ın bu isteği bütün modern felsefecileri bilgi kuramı üzerine yoğunlaştırarak, insan bilgisinin olanaklarını, neyi bilip neyi bilemeyeceğini ve nasıl doğru bilgi elde edildiğini araştırmaya yönlendirmiştir.

Bilgi kuramının en temel kavramı "bilgi"dir. Bilgi ne demektir? Bilgi kavramıyla neyi anlatmak ve anlamak istiyoruz? Öncelikle bilgi denilen şey, insana aittir. Bilgi, insan bilgisidir. O hâlde, bilgi kuramının konusu olan bilgi insanın kendi bilgisidir. Böyle bir bilgi de genellikle akılsal ve zihinsel bir etkinlik olarak anlaşılmıştır. Niçin insanın bilgisi ele alınmıştır da başka varlıkların bilgisi bilgi felsefesinin konusu dışında tutulmuştur? Çünkü bizler önce kendimizin bilgi yetilerini, imkânlarını ve koşullarını incelemeliyiz. Akıl sahibi varlık olarak tanımlanan insan, zihnin veya aklın gücüyle bilgi nesnesinin verilerini kavramsal hale getirerek bilgi elde eder.

İnsana ait olan bilgi nasıl ortaya çıkmaktadır? Bilgi insanın bir özelliği olduğuna göre, ancak insanlar bilebilir. O hâlde, bilgi sahibi olan varlığa "bilen" demek doğru olur. Bilen olduğuna göre diyalektik düşünüşle bir de bilenin antitezi olan "bi-

linen" olması gerekir. Bilen, bilinen şeye yönelir ve bilgi ortaya çıkar. Bilgi felsefesinin en temel kavramları şunlardır: 1. Bilen 2. Bilinen 3. Bilgi.

Felsefe literatüründe bilen'e "özne" veya "süje" de denilmektedir. Bilinen'e ise "obje" veya "nesne" denilmektedir. Bilen varlık olarak özne, bir şeye yönelerek o şeyi kendi bilgi nesnesi yaparak onun ya bir kısmı ya da tamamı hakkında bilgi sahibi olur. O hâlde, bilgi bir sürecin sonunda oluşan ürüne verilen addır. Özne ve bilgi nesnesi veya bilen ve bilinen arasındaki ilişki sürecinde ortaya çıkan olguya bilgi denir. Başka bir söyleyişle, bilme etkinliği özne (bilen) ve nesne (bilinen) arasında oluşan süreçtir. Böyle bir etkinliğin sonucunda çıkan ürüne de bilgi adı verilir.¹

Bilen, bilinen ve bilgi öğelerini ve bu süreci inceleyen felsefeye de bilgi felsefesi adı verilmektedir. Şu hâlde bilgi felsefesi, genelde bilginin ne olduğunu, nasıl ve hangi yollarla elde edildiğini kendine konu yapar. Özne ve bilgi nesnesi arasındaki bağın nasıl kurulduğunu ele alır.

Bilgi, özne ve nesne arasında kurulan bağdan oluştuğuna göre, bu bağlar ancak özne tarafından kurulabilir. Çünkü nesneye yönelen ve onu algılayan, anlayan ve açıklayan öznedir. Bu bağlar, bilgi aktarı ve bu bilgi aktarını kuran da etkin öznedir. Nesne (bilinen), öznenin yöneldiği pasif konumdaki bir olgu, olay veya varlıktır. Etkin özne, bilinçli ve akıllı varlık olarak ya kendisinin dışındaki bir varlığı bilmek ya da kendisini bilgi nesnesi yaparak kavramak ister. Nesnelere yönelen özne, onlar üzerine düşünerek, bir *zihinsel etkinlik* gerçekleştirir. Bu etkinlik sonucu kavramlara ve kavramlardan kalkarak önerme ve çıkarımlara varır. İşte, varılan son nokta bilgiyi verir.

Bilgi aktı, öznenin objeye yönelen bilinç etkinliğidir. Bilinç etkinliği olarak bilgi aktarı *algılama*, *anlama* (kavrama) ve *açıklama* türünde olabilir.²

Örneğin, "Giydiğim ceket siyah renkli deriden yapılmıştır." şeklindeki bir önermenin bilgisi, *algılama aktı* ile elde edilmiş bir bilgi türüdür. Algılama aktı ile elde edilen bilgiler, somut nesneler üzerine yaptığımız duyu deneyleri sonucu elde edilir.

Bilgi, yalnızca duyu verileri ile temellenen algı aktıyla sınırlanamaz. *Anlama aktı* ile, özne gerçekte olan varlığı kavrayabilir veya anlayabilir. Anlama aktı, doğruyu bütünüyle kavramayı içerdiğinden, sezgisel ya da zihinsel içerikli olabilir.³ Örneğin; "Şu resimdeki gerçeği kavradım." ifadesiyle resimde verilen bir gerçekliği tüm açılardan anladığımı söylemek istemekteyim.

¹ Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s. 47-48.

² A.g.e., s. 54-70.

³ A.g.e., s. 59-63.

Açıklama aktı, öznenin nesne hakkında olan bilgileri, nedenleri, gerekçeleri veya kanıtları ile adım adım vermesini sağlar. Açıklama mantıksal bir bilgi türü olup, bir şey hakkında ilk bilgiden kalkarak son bilgiye doğru giden bir sıra içerir.⁴ Örneğin, yağmurun nasıl yağdığını açıklamak gibi.

İnsan, kendi dışındaki varlıkları ve kendini tanımaya ve bilmeye çalışan tek varlık türü olarak, bilgi nesneleriyle farklı tarzlarda ilişkiye girer ve farklı bilgiler elde eder. İlk çocukluk günlerinden beri bilme ve tanıma merakı içinde olduğunu psikoloji ve pedagoji; ilk toplumlardan itibaren çeşitli türde bilgi ürettiklerini tarih, sosyoloji ve antropoloji bilimleri ortaya koymuştur. Bilinçli ve akıllı varlık olarak insanın en büyük özelliği, nesnelerle çok çeşitli türden ilişkilere girerek, tek tür bilgi değil de farklı bilgiler üreten olmasıdır. İnsanlığın geçmişine baktığımızda, nesneleri dinsel veya gündelik bilgi ile kavramaya çalışmıştır. Günümüz insanı ise çoğunlukla nesnelere, bilimsel açıdan yaklaşmaktadır. Görüldüğü gibi, öznenin nesneye yönelmesinde kullandığı yöntem veya ilişki türü, bilginin ne tür bilgi olduğunu da belirlemektedir. Bilgi, taşıdığı özelliğe ve elde edilmiş yöntemlerine göre farklı türlere ayrılır: a. Gündelik bilgi, b. Dinsel bilgi, c. Teknik bilgi, d. Sanat bilgisi, e. Bilimsel Bilgi, f. Felsefî bilgi.

Bilen özne, bilinen nesneyi nasıl bilir? Bilinen nesne bilen öznenin zihninden bağımsız mıdır? Zihinden bağımsız bir varlık var mıdır? Bilen özne, kendini bilgi nesnesi yapabilir mi? Bilen özne olarak insan bir şey bilebilir mi? Yoksa bildiğini sanmakta mıdır? Eğer bir şeyi biliyorsa, bildiği şeyi hangi kaynakla ve hangi yollarla bilmektedir? Bildiğinin doğruluğunu veren ölçüt veya ölçütler nelerdir. Nereye kadar özne bilebilir? Bilginin sınırları ve kapsamı ne kadardır? Bu soruları çoğaltmak olanaklıdır. Görüldüğü gibi bilgi felsefesi, temelde bilgi konusunu ele alsada da çok geniş bir sorgulama ve araştırma alanına sahiptir. Batı felsefe tarihinde filozoflar bilgi kuramının (epistemolojinin) problemlerinden biri ya da birkaçı ile ilgilenip diğerlerini göz ardı ettiler. Çok azı aşağıda verdiğimiz problemlerin tümüyle ilgilendiler. Bilgi felsefesinin temel problemleri onlardır:

1. Bilgi nedir? Bilgi kavramının tanımı ya da doğru çözümlemesi nedir?
2. Bilgimizin sınırları nereye kadardır? Ne tür şeyler hakkında doğru bilgi elde edebiliriz?
3. Bilginin kaynağı nedir? Bilgi nasıl elde edilir?
4. Gerçekten doğru bilgi var mıdır? Varsa bu bilginin doğru olması ne tür ölçüt ya da ölçütlere bağlıdır?

Bilgi kuramının bu dört sorunu Antik Yunan felsefesinde ortaya çıkmasına rağmen bazı çağlarda biri ya da birkaçı ön plana çıkmıştır. Örneğin ilk soru 20. yüzyılın ortalarında bilgi kuramcılarının en çok ilgilendikleri sorun olmuştur. Buna karşılık

⁴ A.g.e., s. 70.

ikinci sorun, Platon'la başlamış gibi görünmektedir. Üçüncü sorun İlk Çağ'da önemli olmasına rağmen Orta Çağ ve erken Modern Çağ felsefecileri tarafından bilgi kuramı tartışmalarının merkezine yerleştirilmiştir. Dördüncü sorun, kuşkucu bilgi kuramcıları tarafından zaman zaman öne çıkarılmıştır.

Felsefe tarihi süresince bu sorunlar hep çözülmeye çalışılmış; bazen biri diğerine göre öne çıkmış bazen de diğeri; bazen de biri ya da birkaçı göz ardı edilmiştir. Fakat bu sorunları çözmeye çalışırken yeni ve daha spesifik sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan en önemlisi günümüz bilgi kuramcıların sorduğu şu sorudur:

5. Haklılandırılmış bilgi ya da inanç nedir? Hangi koşullarda bir bilgi ya da inanç haklılandırılabilir?

Çağdaş bilgi kuramcıları, doğru bilginin haklılandırılması (temellendirilmesi, gerekçelendirilmesi) sorununu tartışırken öncelikle sorunu şu şekilde formüle ederler: "Ne tür bilgi temellendirilmelidir?"

Bilgi, birçok biçimde oluşur. İlk anlamda, "İnsanları, yerleri ve nesneleri biliyoruz; ikinci olarak, bir şeyin *nasıl* yapılacağını –arabanın *nasıl* sürüleceğini ya da bir müzik aletinin *nasıl* çalınacağını- biliyoruz; üçüncü olarak da olguları biliyoruz. Birinci tür bilme, bir şeyle olan *tanışıklık* bilgisini; ikinci tür ise bir yeteneğin ya da bir etkinliğin *nasıl* yapıldığının bilgisini verir. Buna karşılık üçüncü bilgi türü olan *olgu* bilgisi, bilgi kuramcıların temel ilgi odağıdır. Olgu bilgisi, önerme bilgisi olarak anlaşılırken genellikle tanışıklık yoluyla elde edilen ve yetenek bilgisinden ayırt edilir. Bu nedenle, bilgi kuramcıları arasında şu soru ön plana çıkar:

"Hangi inançlarımı bilgi olarak kabul edebilirim?"

Bu soru aynı zamanda 'bilginin bir tür inanç olduğu' düşüncesini ön varsayar. Fakat birçok felsefeci bilgi ve inancın birbirini karşılıklı olarak dışladıklarını düşünmektedir. Örneğin;

Aziz Augustinus'a göre, insan iki yolla öğrenir: İnanç ve bilgi (akıl). "Ama kimse şüphe edemez ki biz, otorite⁵ ve bilginin eşit ağırlıkta olduğu bir öğrenmeye teşvik ediyoruz."⁶ Aziz Augustinus bu ifadesinde, iki öğrenme ya da bilgi edinme türü arasındaki farkı en başta ortaya koyarken, bilgi kaynaklarını da ikiye indirger. Akıl bilgisi ile görme arasında benzerlik kurarken, inançla da görünmeyen arasındaki bir paralelliği ortaya koyar. Göremediğimizi, inançla kabul ederiz. Gördüğümüz

⁵ St. Augustinus, otorite sonucu elde edilen bilgi türü ile inançla kabul edilen bilgi türünü aynı görür. Burada otorite kavramı ile Tanrı'yı kasteder.

⁶ St Augustinus. *Against the Academician (Contra Academicos, Akademikilere karşı)*, çeviren Sister Mary Patrica Garvey, Wisconsin: Marquette Uni. Press, 1957. III, s. 43.

şey, bildiğimiz şeydir. Çünkü "bilgi, aklın kendisine uygun nesneye bakışıdır."⁷ İnanç akılla göremediğimiz nesnelere aittir. Bunun sonucunda inanç ve bilgi birbirinden farklıdır. Bilgi bir şeyi akıl yoluyla bilmektir, inanç ise göremediğimize ve anlamadığımıza tutunmaktır. Görmek inanmak değildir. Bir kişi eğer inanıyorsa bilmiyordur. Eğer biliyorsa, bildiğini kabul etmelidir. İnanç ve bilgi aynı anda mümkün değildir. Görme ile akıl, görünmeyenle inanç bağlantısını göstermesindeki amaç, bilginin objesine göre bilgi edinme yollarının farklılığını ortaya koymaktır. Bir şey ya akıl ile ya da inanç ile bilinebilir.⁸

Orta Çağ bilgi kuramcıları yaşadıkları çağın gereği "bilgi" ve "inancı" ayrı bilme türleri olarak kabul ettiler. Modern Çağın düşünürleri ise akıl bilgisini temele alan bilgi kuramları geliştirdiler. Genelde "deneyci" ve "akılcı" bilgi kuramları modern felsefenin ikiciliğinin bir sonucudur. Bu ikicilik bilginin temellendirilmesinde de kendini gösterir. Genel olarak modern felsefede iki tür temellendirme kuramı vardır:

1. Temellendirci bilgi kuramı
2. Tutarlılık ya da anti-temellendirci bilgi kuramı

1. Temellendirci bilgi kuramı geleneğini oluşturan Descartesçi epistemolojiye göre, doğru bilgiye ulaşmak için, en kesin ve apaçık olanı doğrudan bir kavrayışla ortaya koymak gerekir. Bilginin temelindeki ilk ilkeyi araştıran kartezyen bilgi kuramına temellendirci bilgi kuramı denilmektedir. Temeldeki ilk ilke en açık ve seçik bir kavrayışla ortaya konulduktan sonra, diğer bilgiler, ilk ilkenin kesinliğinden yola çıkarak elde edilir. Temellendirci bilgi kuramı Descartes sonrası modern kıta felsefesini de etkileyerek, Spinoza, Leibniz, Kant ve Husserl gibi birçok felsefeci tarafından da savunulmuştur.

2. Tutarlılık ya da anti-temellendirci bilgi kuramı modern epistemolojinin ikinci geleneğini oluşturmaktadır. Temellendirci geleneğe karşı çıkan Hegel tarafından öne sürülen anti-temellendirci bilgi kuramına göre, doğru bilgi en temeldeki ilkeden kalkarak elde edilemez, çünkü en temeldekini doğrulayacak veya yanlışlayacak bir başka ilkenin olması gerekir. Bu nedenle, bilgi bir tür durağan konumda değil, tam aksine bilgi kullanımdaki devingen süreçtir, çünkü bilgi, Mutlak Tin'in kendisini gerçekleştirme devinimindeki süreçte ortaya çıkar. Böylece doğru bilgi temellendirci yaklaşımla ancak kendisinin bir kısmını ortaya koyar. Doğru bilginin tümelliği, Mutlak'ın kendisini fark etme sürecini veren bir sistemde anlaşılabilir.

⁷ A.g.e., III, s. 43.

⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: A. Kadir Çüçen, *Orta Çağ Felsefesi Tarihi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2000.

Bilgi felsefesi, doğru bilgiyi araştırmaktadır. Acaba doğruluk ve gerçeklik aynı şeyler midir? Yoksa biri diğerini içermekte midir? Yoksa ikisi de farklı iki kavram mıdır?

"Doğruluk nedir? Bu soruya verilen klasik yanıt, bir düşüncenin doğruluğunun, onun gerçeklikle uyuşmasından oluştuğunu ortaya koyar."⁹ Bu tanım, düşüncenin gerçeklikle uyuştuğunu söylemektedir. O hâlde, doğruluk düşünceye ait bir durumdur. Her ne kadar düşünceye ait olsa da düşünen öznenin varlığını belirten bir durum değildir; fakat gerçeklikle ilişki içindedir. Demek ki doğruluk ve gerçeklik bir ilişki içinde bulunmaktadırlar; ama aynı şey değildirler. Doğruluk düşüncedeki bir şey üzerine söylenmiş bir yargıya veya önermeye aittir. Bir yargının veya önermenin doğruluk değeri vardır. Klasik felsefe ve mantıkta doğruluk değeri olarak doğru ve yanlış değerler anlaşılmaktadır. Bu nedenle bir yargının doğruluğundan söz etmek, o yargının yanlış ya da doğru olabileceğini söylemektir.

Doğruluğun yargıda, düşüncede, önermede ve zihinde olduğunu belirledikten sonra "Gerçeklik nedir ve nerededir?" sorusuna bir yanıt arayabiliriz. "Gerçeklik nedir? sorusunu yanıtlayabilmek için öncelikle 'gerçeklik neye ilişkindir?' ya da 'gerçekliğin taşıyıcısı nedir?' sorularının yanıtlanması gerekir."¹⁰ Gerçeklik düşünceden bağımsız olarak var olan bir durum, olgu veya nesnedir. Gerçeklik, doğruluğu sağlayan varlığın bir özelliğidir. Doğruluk, düşüncenin bir özelliği iken, gerçeklik düşünceden bağımsız olarak var olan bir şeyin özelliğidir. Örneğin; "Altın sarıdır." önermesinin bir doğruluk değeri varken bir gerçekliğin var olduğu söylenemez; çünkü "Altın sarıdır." önermesi "altın" diye adlandırdığımız elementin sarı olması hâlinde doğru, olmaması hâlinde ise yanlış değeri almaktadır. Buna karşılık "altın" kendi başına bir varlık olarak ne doğru ne yanlıştır; fakat o gerçek bir varlıktır. "Altın"ın gerçekliği varken, "Altın sarıdır." önermesinin doğruluğu vardır.¹¹

Doğruluk bir değerdir; öznenin gerçeklik hakkında ileri sürdüğü yargının yanlış ya da doğru olma değeridir. Gerçeklik ise bir tür var olma durumudur. Bir şeyin varlık olma özelliğinden dolayı, o şeye gerçek diyoruz. Örneğin, "Kaf Dağı" denilince herkes bir şeyi düşünür; fakat düşünülen bu dağın gerçekliği söz konusu olunca hiç kimse Kaf Dağının gerçek olarak var olduğunu ispat edemez. Gerçek yalnızca düşüncede var olan değildir; aynı zamanda düşünceden bağımsız olarak da var olan nesnel bir durumdur. Doğruluk önermede, yargıda ve zihinde bulunurken, gerçeklik var olan dünyanın nesnesi veya olgusudur.

⁹ Ajdukiewicz, K. *Felsefeye Giriş: Temel Kavramlar ve Kuramlar*, çev.: Ahmet Cevizci, Gündoğan Yay., Ankara 1989, s. 17.

¹⁰ Tepe, Harun, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat, Ankara, Ark Yayınevi, 1995, s. 4.

¹¹ Çüçen, A. Kadir, *Felsefeye Giriş*, Asa Kitabevi, Bursa, 2000, s. 71.

Bu bölümde de Kantçı geleneğe uygun olarak bilgi türleri sınıflanıp ele alınacaktır.

Apriori ve *aposteriori* bilgi: Bilgi kuramcıları, farklı bilgi türleri için farklı kavram ve terimler kullanırlar. Bilgi, deneye bağlı olmadan, sadece akıldan geliyorsa bu tür bilgiye "*apriori*", yani deneyden önce anlamına gelen "önsel bilgi" denir. *Apriori* bilginin tersine bilgi deneyden geliyorsa, yani bir bilgi deneye bağımlı olarak ortaya çıkıyorsa ona "*aposteriori bilgi*" denir. "*Aposteriori*", "sonra" ve "sonsal"; "*apriori*", "önce", "önde" ve "önsel" demektir.

Apriori ve *aposteriori* bilgi arasındaki fark, deneyden "önce" ve "sonra" olma ilişkisine bağlıdır. Bir bilginin *aposteriori* olarak bilinmesi demek, o bilginin deneyin bir parçası veya gerçekte var olan bir şeyin duyumlarla algılanması sonucu bilinmesi demektir. Böyle bir bilgi deneye bağımlı olarak ve deneyden geldiği için "sonsal", yani zaman olarak deneyden sonra gelen bilgi anlamına gelen "*posteriori*" terimiyle ifade edilir. *Aposteriori* bilginin doğruluğu veya yanlışlığı, prensip olarak deneye, duyu verilerine bağlıdır. Deney ve duyu verileri, bireyden bireye göre değiştiğinden bu yolla gelen bilgiler tam anlamıyla güvenilir olamazlar. Bu nedenle *aposteriori* bilgiler, genel-geçer, zorunlu ve kesin bilgiler olarak kabul edilmezler; onlar olasılı bilgilerdir. *Aposteriori* bilgi, edimsel varlığın duyu deneyleriyle algılanmasıyla elde edildiği için de, tüm olası dünyalarda olabilecek aynı türden duyu deneylerini içermez. Çünkü *aposteriori* bilgi, belli koşul ve durumlarda belirli zaman ve mekân içinde elde edilmiştir. Bu nedenle evrenselliğinden söz etmek olanaklı değildir. O hâlde, *aposteriori* bilgilerin doğruluğu duyu deneylerine, çevremizdeki varlıklara, zamana ve mekâna bağlıdır.¹²

Apriori bilgi, deneyden önce gelen bilgi olduğu için, doğruluğu veya yanlışlığı duyu deneylerine, zamana ve mekâna bağlı değildir. "Buna göre, bir şeyi *apriori* bilmek, onu dış dünyada tecrübe etmeden bilmektir."¹³ Böyle bir bilgi, mantıksal anlamda deneyden önce var olan ve ret edildiğinde insan aklının çelişkiye düştüğü bilgidir. Bu nedenle, tersi düşünülemediği için, kendisinden gelen bir zorunluluğa ve kesinliğe sahiptir. Tüm koşullar, durumlar, zamanlar ve mekânlar içinde evrensel bir doğruluğa sahiptir. Kısaca, *apriori* bilgi tüm olanaklı ve gerçek dünyalarda doğru, zorunlu, kesin ve evrensel bilgidir.

Apriori bilgi, deneyden gelmediğine göre, kaynağı deneyden önce var olan bir şeye borçludur. İşte böyle bir kaynak akıldır. Akıl, mantık ve matematik bilgileri deneyden çıkarmadan kendisinde bulunduran kaynaktır. O hâlde, *apriori* bilgiler, akıldan gelen kesin, zorunlu doğru bilgilerdir. Akıl bilgileri olan mantık ve matema-

¹² Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınlar, İstanbul, 2000, s. 67.

¹³ A.g.e., s. 67.

tiğin doğruları, ya tanımları gereği ya da girdikleri ilişki gereği doğrudurlar. Bu tür doğrular birbirlerinin yerine geçebilirler, çünkü tanımsal ya da ilişkişel olarak birbirlerine özdeş ya da eş anlamlıdırlar.

Akılci bilgi kuramcıları için, *apriori* bilgi deneyden çıkarmadığımız ama doğuştan getirdiğimiz bilgilerdir. Örneğin, Descartes'a göre, üç tür bilgimiz vardır: Doğuştan gelen bilgiler, deneyden elde ettiğimiz bilgiler ve imgeleme yoluyla elde ettiğimiz kurma bilgiler.¹⁴ *Apriori* bilgilere karşılık, *aposteriori* bilgiler deney yoluyla tikel nesnelerden soyutlanan kavramların bilgileridir. Locke, Berkeley ve Hume gibi deneyci bilgi kuramcılarına göre, doğuştan insan zihni boştur; yani *apriori* bilgiye sahip değiliz, fakat tüm bilgiler duyu deneyleri sonucunda zihnimize gelen ide veya izlenimler sonucu oluşan soyut kavramlardan oluşmaktadır.

Apriori ve *aposteriori* bilgilerin tam bir ayırımını ve tanımını yapmak için bir örnek üzerinde çözümleme yapmak daha iyi olacaktır. "Bütün 'DUR' işaretleri kırmızıdır." ve "Bütün 'DUR' işaretlerinin anlamı dur demektir." önermelerini incelersek, birinci önermenin deneye bağılı olarak bilindiğı hemen anlaşılacaktır; çünkü 'DUR' işareti kırmızının dışında bir renkte olabilir ve her ne renk olursa olsun insanlar bu rengin ne anlama geldiğini sonradan öğrenmektedirler. Kırmızıda durmak gerektiğini yaya ve sürücü deneyimleri sonucu öğrenir. Bu deneyimleri bilgisel, yani bir sürücü kursunda veya bir okulda kuramsal olabileceğı gibi gerçek hayatta yapacağı bir tecrübe sonucu da olabilir. İkinci tür önerme olan "Bütün 'DUR' işaretlerinin anlamı dur demektir." bilgisi *apriori* bilgidir. Çünkü "dur", tanımı gereğı yayaların ve sürücülerin durması gerektiğini söylemektedir. "Dur" teriminin kendi anlamı ve tanımının zorunlu bir sonucu olarak durmak gerektiğı bilinmektedir. Bu tür bilme için deneye gerek yoktur. Aklımız "dur"un durmak olduğunu, eğer durmazsak çelişkiye düşeceğimizi anlatmaktadır. O hâlde, *apriori* bilgi önsel olarak aklımızda varken, *aposteriori* bilgi deney sonucunda çıkan sonsal bilgidir.¹⁵

Analitik ve sentetik bilgi: "Doğruluğı ya da yanlışlığı, içerdiği terimlerin tanımlarından hareketle ve yalnızca mantıksal yasalar aracılığıyla kanıtlanan... yüklemi yeni bilgi vermeyen, yüklemde düşünölen, anlatılmak istenen, söylenen şeyin öznesinde zaten var olduğı, öznesinin tanımından çıktığı zorunlu olarak doğru ya da yanlış olan... bilgi türü"¹⁶ ne analitik bilgi ya da önerme denir.

¹⁴ Daha fazla bilgi için A. Kadir Çüçen'in Bilgi Felsefesi (Asa Kitabevi, Bursa) kitabının VI. bölümdeki Descartes kısmına bakınız.

¹⁵ Moser, Paul K., Mulder, D. H. ve Trout, J. D. *The Theory of Knowledge, A Thematik Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 1998, s. 18.

¹⁶ Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 48.

Analitik önermenin öznesi yüklemine; yüklemi de öznesine özdeş ya da eş değerdir. Bu nedenle, yüklem özneyi tekrar eder ve ona yeni bir bilgi yüklemmez. Analitik önerme, tanımı gereği mantıksal olarak zorunlu doğrudur. Yukarıda verdiğimiz örneğe geri dönersek, "Bütün 'DUR' işaretlerinin anlamı 'dur' demektir." önermesinde 'dur' teriminin tanımı gereği içerdiği bilgi zorunlu olarak doğrudur. Fakat burada yeni bir bilgi değil, öznenin kapsamını geçmeyen bir özdeşlik belirlemesi yapılmaktadır. Analitik önermeler veya bilgiler, kaplamsal tanım yaparlar. "Mantık açısından en mükemmel olan tanım olmalarına rağmen yeni bilgi vermezler. Örneğin 'A, A'dır.' Biçiminde yapılan *totolojik tanım* özdeşlik belirlemesinden başka bir şey değildir."¹⁷

Analitik bilgiler, yalnızca tanımı ve mantık yasaları gereği doğrudur. Aynı zamanda totolojik bilgilerdir; çünkü totolojik bilgiler, özdeşlik ilkesine dayandıkları için mantık ilkeleri çerçevesinde her zaman kesin, zorunlu ve doğrudur. Örneğin; "Tüm bekarlar, evli olmayanlardır." önermesinde özne ve yüklem birbirine özdeştir. "Bekar" ve "evli olmayan" tanımları gereği aynı şeye karşılık gelmektedirler. Başka bir söyleyişle "evli olmamak", "bekar" teriminin tanımlanmasından başka bir şey değildir.

Sentetik bilgi, "yüklemi öznesinde içermeyen, değil-lemesi mantıksal bir çelişkiye yol açmayan yargı ya da önerme, bize dış dünya hakkında yeni bir malûmat veren"¹⁸ bilgidir. "Tüm 'DUR' işaretleri, kırmızıdır." Önermesinde ileri sürülen bilgi sentetiktir; çünkü "dur"un tanımı gereği mantıksal olarak kırmızı rengi çıkmaz ya da "dur" terimi "kırmızı" ile özdeş değildir. O hâlde, bu önermede özneye olmayan, fakat yüklem tarafından özneye katılan veya yüklenen yeni bir özellik bulunmaktadır. Bu nedenle, sentetik önermeler, yeni bilgi veren, bilgilerimizi çoğaltan önermelerdir.

Sentetik bilgiler, analitik bilgiler gibi terimlerin tanımı ya da mantık ilkeleri gereği totolojik, *apriori*, zorunlu ve kesin doğrular değildirler. Sentetik bilgiler, yeni bilgi verdikleri için olumsal, olgusal, *aposteriori* ve betimleyicidirler. Sentetik önermelerin doğruluğu veya yanlışlığı, içindeki terimlerin tanımları ya da mantık ilkeleri gereği değil de, deney yoluyla yapılan kanıtlamalar sonucu belirlenir. Bir sentetik bilgi, dış dünyayı doğru betimlediği sürece doğrudur.

Analitik ve sentetik bilgilerin, *apriori* veya *aposteriori* olup olmadıkları hakkında bilgi kuramcıları arasında tartışmalar vardır. Tüm *apriori* bilgilerin, analitik olduğunu söylemek zorken, tüm analitik önermelerin *apriori* olduğunu söylemek kolaydır; çünkü her analitik önerme deneye gerek kalmadan tanım ya da mantık ge-

¹⁷ Çüçen, A. Kadir, *Mantık*, Asa Kitabevi, Bursa, 1999, s. 59.

¹⁸ Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 768.

reği doğru olmaktadır. Eğer duyu deneylerimiz bir sentetik kavramı doğru olarak kavriyorsa, o sentetik bilgimizin *aposteriori* olduğunu söyleyebiliriz.¹⁹ Sonuç olarak, sentetik *apriori* bilgilerin olanaklı olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler hâlen daha tartışılmaktadır.²⁰

¹⁹ Moser, Paul K., Mulder, D. H. ve Trout, J. D. A.g.e., s. 19.

²⁰ Bkz., A. Kadir Çüçen'in *Bilgi Felsefesi* (Asa Kitabevi, Bursa) kitabının VI. bölümünde bulunan Kant'ın bilgi kuramı bu konuyu tartışmaktadır.